

כוחה החי של היהדות

פרנץ רוזנצווייג הנגיש את יצירתו של ריה"ל ליהודי דובר הגרמנית והוסיף פרשנות המוגשת כעת לקוראי העברית. כך מתחדשת היצירה היהודית ונוכחת בהווה של לומדיה. מחוות זיכרון לפרופ' מיכאל שורץ במלאת שלושים יום לפטירתו

הקיף בדרך רב ממדית. מיכאל שוורץ ז"ל

כי מעולם לא ביקש להשכיח מן הקורא כי אין הוא קורא את שירתו הוא, אלא את שירת רבי יהודה הלוי. בנסיבות הזמן שבהן נכתבים דברים אלו, בעצם ימי השבעה על מותו של מיכאל שורץ, אני מבקש להוסיף התבוננות באחד משיריו של רבי יהודה הלוי ובהרהורי של רוזנצווייג. ריה"ל פונה בשירתו ליחס שבין השינה ובין המוות, לחרדה שיש בעצם השינה, המפקידה את רוחה בידי הלא ידוע: "אִידֶנְ! נִגְדֶךָ כָּל-תְּאֻנָּתִי / וְאִם לֹא אֶעֱלֶנָּה עַל שְׁפָתַי. / רְצוֹנְךָ אֲשַׁאֲלֶה רְגַע – וְאֶגְדֹּעַ, / וּמִי יִתֵּן וְתִבּוֹא שְׁאֲלָתִי, / וְאֶפְקִיד אֶת שְׁאֵר רִחְיִי בְיָדְךָ / וְיִשְׁנָתִי וְעֶרְבָה לִי שְׁנָתִי!". שיר זה הנאמר בכמה קהילות בתפילת שחרית של יום הכיפורים אינו צופה בחזרה אל המקור, אלא מתוך אמצע החיים. על מילות השיר הזה הוסיף רוזנצווייג כי "בהיותו ערום ועריה אין האדם יכול להתעטף בשום צדק אלא בזה של אֵילוּהִים עצמו. לכן דברי תשובתו האחרונים לא יוכלו להיות אלא הדברים בהם החלה תשובתו ושיצאו מפיו ראשונים. כי געגועים אלה הם ההתגשמות, ההתמלאות, כשם שהיו הריקנות. הצורך להתגעגע הופך לרשות להתגעגע" (שם, עמ' 157-158).

ואף אני הכותב לכבוד צאת הספר המעניין והמאתגר הזה, בתרגומו ובהערותיו והפניותיו של פרופ' מיכאל שורץ ז"ל, כותב מתוך אמצע החיים האפוף מוות. אם אמצע החיים כבר עשוי להיות כמוות, הרי שמן הצד השני, ייתכנו חיים שבתוך המוות: "בְּרַחֲקִי מִמָּוָה – מוֹתִי בְּחַיִּי, / וְאִם אֶרְבֶּכָּ בָּךְ – חַיִּי בְּמוֹתִי". ■

יכולים להיזכר בתיאורי ההתגלות של "כוכב הגאולה" ובתיאור החוויה הדתית שבאיגרותיו של רוזנצווייג, ומבינים את המשמעות של הניסיון לזקק את החוויה הדתית ולהנכיחה במילות הפיוט, חוויה שאותה כנראה מחפש רוזנצווייג ומוצא בשירת רבי יהודה הלוי.

חשיבותו של החיבור אם כן איננה רק בחשיפת דמותו והגותו של פרנץ רוזנצווייג, אלא גם בניסיון הדתי העמוק שחיבור זה יוצר, בין השורשים הנחשפים בפסוקים ובציטטות ובין הענפים הנגלים בשירת רבי יהודה הלוי ובתרגומה החי והמדויק לגרמנית, ובכל אותם עלים ופרחים הנגלים בפרשנויות ובהרהורים שהוסיף רוזנצווייג, אשר הם המגלים את נופו של העץ, ומכאן שגם את יופיו.

החיבור העשיר בידיעותיו שופך אור חרש על פרשנותו של רוזנצווייג לביטוי "חיי עולם נטע בתוכנו". שכן אמונתו של רוזנצווייג בכוחה החי של היהדות איננה מבוססת רק על מקורותיו, אלא על היסוד העמוק שממשיך לחיות ולצמוח בתוך ההיסטוריה העולמית, ואשר יוצר ומפריח חיים

עד העת הזאת: "ניטע הזרע לחיי עולם... על העץ הצומח ממנו אין גרגיר הזרע יודע מאומה, ואפילו יצל עץ זה על עולם ומלואו. יבוא יום ומפידושו של אותו עץ יבוא זרע כצלמו. ברוך אשר חיי עולם נטע בתוכנו" (כוכב הגאולה, עמ' 356).

אני מבקש להפנות את תשומת הלב לפרשנות שהוסיף רוזנצווייג בפנייתו לפיוט ששמו "קדוש". הפיוט מסתיר בראשי תיבותיו את שם הוי"ה, ונועד להיאמר כחלק מחזרת הש"ץ בתפילת השחרית. אולם רוזנצווייג מבקש להרהר על עצם המונח "קדוש" שבו משתמש הפיוט. הוא תר אחר משמעותו המקורית של הקדוש בעברית ומפרשה כ"מופרש", אך מכאן יוצא לחפש אחר החוויה החיה של הקדושה, זו שלא תשאיר את האמונה כאמונה ריקה:

"בלעדי אֵילוּהִים המשפיע השפעה אדירה על חיינו הנוכחיים, הופך הוא, החרשי והבלתי נשמע, אשר ברא אותנו ואת לבנו, לאגדה. ומה שחמור מכך – לעיקר אמונה, Dogma" (שם, עמ' 120).

ההתכוונות הרוחנית של רוזנצווייג קוראת אל החוויה בהווה, ובאמצעותה מבקשת להבין את הקיום המקודש. יש בקריאה בהגיגיו אלו של רוזנצווייג כדי לעורר את האדם לממדים הרוחניים שבחיינו. רוזנצווייג, אם כן, לא מסתפק בהנגשה של שירת רבי יהודה הלוי לאדם דובר הגרמנית של תחילת המאה העשרים. הוא מבקש להביא משהו מן העולם החוויתי הרוחני של שירת ריה"ל, וזאת לא ייעשה רק באמצעות התרגום, אלא באמצעות השיח הנלווה לו. ובאחרית הדבר לספר מעיד רוזנצווייג על עצמו

ביהדותו והעניק משמעות ואחריות לבחירתו זו, בהגות, ביצירה ובעשייה. בין מפעלי הכתיבה שלו ראוי להזכיר את הכתיבה הפילוסופית בספר "כוכב הגאולה", את המאמרים הפילוסופיים ואת אלו המכוונים אל ההגות היהודית, את תרגום המקרא לגרמנית עם מרטין בובר, ובצידם את תרגומי התפילה וברכת המזון. בין פעולותיו בולטת הקמתו של בית המדרש היהודי החופשי בפרנקפורט שנועד לעורר שינוי בחינוך היהודי בגרמניה, והשבה לחיים וליצירה של התרבות היהודית באירופה. וכך, בין כלל המפעלים שהספיק איש הרוח הזה ליצור בחייו הקצרים, בולטת היצירה הקשורה בתרגום שירת ריה"ל. החיפוש אחר שירתו של רבי יהודה הלוי, כמעייין של תפילה ואמונת יהודית, כלל את הרצון להפגיש את יהודי גרמניה עם החוויה היהודית באחד מרגעי השיא שלה ביהדות ספרד. אמונות הפיוט והחריוה הספרדית, בצד העושר הרוחני שביצירות התפילה, ובצד ההיכרות המעמיקה עם השפה העברית ושורשיה המקראיים. רוזנצווייג ביקש להפגיש את קוראיו עם היצירה היהודית כפי שהיא ממשיכה להתקיים ולהתרחש.

וכאן, מן הראוי להבליט את עבודת המחקר ואת הידע הרב שהשקיע מיכאל שורץ בחשיפת מקורותיו הרבים של החיבור. הערות השוליים הרבות שעליהן עמל מיכאל שורץ התווספו להערות השוליים שהוסיף בנו של רוזנצווייג, רפאל, והן מאפשרות הצצה לאופן החריוה והשיבוץ של פסוקי מקרא, מדרשים והלכות בתוך השירה הדתית.

אך אולי מעבר לכל תהליך של לימוד וחקירה, ייחודה של היצירה הזו בסוגה הספרותית החדשה שיצר רוזנצווייג, שאפשר לקרוא לה "פירושים", אפשר לקרוא לה "הערות" ואולי מוטב היה לכנותה בשם "הגיגים" או "הרהורים". התוספת ההגותית והיצירתית שהוסיף רוזנצווייג לתרגום שירי רבי יהודה הלוי מהווה יצירה בפני עצמה. כיצד ניתן לתאר את היצירה הייחודית הזו? האם היא פרשנות פילוסופית לנושאים המרכזיים שהועלו בשירת ריה"ל? האם יש להתייחס לפסקאות הפרשנות של רוזנצווייג כאל תגובות הגותיות של פילוסוף לשורה של נושאים ועניינים שהובאו לתודעה על ידי השירה הימי ביניימית, שאיננה מייצגת של הפילוסופיה אך מתחשבת בה?

התשובה בעיני רוזנצווייג נתונה בעצם מעשה הכתיבה. אין אלו רק תגובות או פרשנויות, זוהי יצירה בפני עצמה, המנהלת שיח ערני במיוחד עם המסורת היהודית ככליה של המסורת היהודית, ובמקביל נוטעת את ההגיגים בתוך המחקר הפילוסופי של העת הזאת. מה מביא פילוסוף לכתוב הגיגים והערות לשירה דתית? על כך משיב רוזנצווייג בהערות לשיר: "מה שבני אדם מגלים הוא מה ששוכחים התיאולוגים. ככל שהם תיאולוגים טובים יותר, הם מרבים יותר לשכוח דבר זה. התיאולוגיה הנכונה ביותר היא המסוכנת ביותר... אכן, כאשר האל קרוב אלינו מכירים רק את הבלתי ניתן להיאמר" (עמ' 102). ואנו הקוראים שבים ומעיינים בשיר שלכבודו הוסיף רוזנצווייג הערה זו ופוגשים את המילים: דְּרִשְׁתִּי קִרְבְּתְךָ, / כָּל־לְפִי קְרֵאתִיךָ, / וּבְצִאתִי לְקִרְאתְךָ – / לְקִרְאתִי מִצֵּאתִיךָ, / וּבְפִלְאִי גְבוּרְתְךָ / בְּקֶדֶשׁ חַיִּיתִיךָ" (עמ' 99-100). ותוך כדי כך

פירושי פרנץ רוזנצווייג לתשעים וחמישה משירי רבי יהודה הלוי
תרגום, ואיתור פסוקי מקרא ואמרות חז"ל המאוזכרים בשירים: מיכאל שורץ
מאגנס, תשע"א 2011, 409 עמ'

חנוך בן־פזי

מלאכה גדולה שהיא אמונת לקח על עצמו פרופ' מיכאל שורץ כשניגש לתרגם ולהנגיש לקורא העברי את הפרויקט הייחודי של תרגום שירי רבי יהודה הלוי לגרמנית על ידי פרנץ רוזנצווייג. מה תועלת ימצא הקורא אשר שיריו של רבי יהודה הלוי נגישים לו בשפתו, כאשר יבקש לעיין בתרגום לגרמנית, ובהערות לתרגום שהוסיף רוזנצווייג? לאחר עיון בספר הייחודי הזה במהדורתו העברית, דומני שהתשובה לשאלה זו מרתקת. משום שלא רק שהקורא יוסיף לו ידיעות על אודות התפתחותו הרוחנית וההגותית של פילוסוף יהודי חשוב כפרנץ רוזנצווייג. לא רק שילמד פרק נוסף בתולדות יהדות גרמניה, על תרבותה העשירה והמעמיקה, ויצירתה בעת החדשה. אלא במובן עמוק ביותר ספר זה הוא מסע לתוך "כבשן האש של היצירה היהודית".

הספר מפגיש את הלומד בו עם מקורות היצירה היהודית, ועם האפשרות להמשיכיתה ולהתחדשותה. חיבור זה בנוי בשכבות, שכבה על גבי שכבה, ולצד שכבה. בלב הספר מצויה שירת רבי יהודה הלוי כנציגת 'שירת ימי הביניים', אולם העיון בה חושף את הרובד העמוק המבוסס על לשון המקרא ומדרשי חכמים. ובמקביל מבקש רוזנצווייג להמשיך במסורת של תרגומי שירת ימי הביניים ולהחיות מחדש את שירת ריה"ל באמצעות תרגום חדש וייחודי לשפה הגרמנית. אך אין הוא מסתפק בהנכחה של הרבדים השונים הללו בתוך התרבות היהודית הגרמנית, משום שהוא מבקש גם ליצור רובד מתחדש נוסף, הפילוסופיה וההגות היהודית היוצרת של העת החדשה.

האופן שבו בחר שורץ להגיש את תרגום הספר של רוזנצווייג לעברית מקיף את הפרויקט הגדול מצדדיו, מלפניו, מאחוריו ומתחתיו. הספר נפתח בפתחי דברים, זה של מיכאל שורץ כמתרגם וכמי שממקם את הפרויקט בתוך עולם היצירה היהודית וזה של יהודיע עמיר, הפילוסוף וחוקר משנתו של רוזנצווייג. הספר מסתיים ב'אחריות דבר', זו שכתב פרנץ רוזנצווייג עצמו, וזו שהוסיף לה לימים גם בנו, רפאל. ההתבוננות המורכבת הזו בעיצובו של חיבור זה היא לימוד של פרקים שונים וחשובים בתולדות היצירה התרבותית היהודית. הספר מופיע בפנינו כמבנה רב שכבתי ורב ממדי, אשר יש בו חכמה ומלומדות בצד יצירתיות וחופש רוחני. ומה שמתברר תוך כדי קריאה ולימוד של החיבור הוא שלא רק שאין סתירה בין הלמדנות והמחקר היהודי ובין השירה והיצירה, אלא שהרבדים וההיבטים השונים מעמיקים ומעשירים אלה את אלה.

פרנץ רוזנצווייג הוא מחשובי ההוגים והיוצרים שצמחו ביהדות גרמניה של העת החדשה. מי שבחר